

zetes jubileummal több-kevesebb kapcsolatban áll. Ezek közül kimagaslának az első hazai könyv, a *Chronica Hungarorum* hasonló kiadásai. Az 1473. június 3-án Budán Andreas Hess műhelyében elkészült kötet fakszimile formában történő közreadására Soltész Zoltánné rövid, francia nyelvre fordított nyomdatörténeti előszavával, 1972. évszámmal a nemzetközi könyvnev alkalmával került sor. A hazai könyvnyomtatás 1973. évi évfordulójára azután a krónika hasonló kiadása mellett annak szövegét magyar fordításban és a nyomdatörténeti utószót bővített formában jelentette meg a Magyar Helikon kiadó.

A két kiadás fakszimile része lényegében azonos, mert technikai okok miatt a kiadó a magyar változatban már csak a legutolsó lap kézirásos szövegének beemeléseivel tudta honorálni a francia szövegű kiadással kapcsolatos korábbi kritikai észrevételeket (vö. *Magyar Könyvszemle* 1973. évi 2. sz.).

Az utóbb megjelent magyar változat különös értéke, hogy amivel az első szövegkiadás (Podhradczky József: *Chronicon Budense*. Buda 1838.) és az első hasonló kiadás (Fraknói Vilmos gondozásában: Budapest 1900.) adós maradt, a *Chronica Hungarorum* szövegének magyar fordítását is közreadta. Erre különösen nagy szükség volt, hiszen a latin nyelv ismerete az utóbbi évtizedekben egyre rohamosabban háttérbe szorult. Horváth János avatott fordításában a krónika magyar szövegében teljes terjedelmében új életre kelt, és mindenki számára érthetővé és közvetlenül hozzáférhetővé vált. Ez jól olvasható és gördülékeny stílusban tudományos igényességgel a legnagyobb hitelességgel adja vissza az eredetét.

A fordítás szempontjait és módszerét Horváth János a kötetben röviden ismertette (138—139.). Ezen belül külön figyelmet érdemel, hogy „az egyes régies és latinos személy- és helyneveket a fordításban többnyire a ma használatos magyar alakjukban adtuk meg. Ezzel egy sereg névmagyarozó kommentár, ill. jegyzet volt megtakarítható”. Ez valóban igen szellemes és gazdaságos megoldás, aminek következtében „a magyar fordítás — ebből a szempontból — a szöveg-magyarozat funkcióját is magára vállalta”. Horváth János ugyanilyen nagyfokú mérték tartást tanúsított írása terjedelmét illetően is a kiadványban a krónika eredetéről szóló rövid összefoglalásban (137—138.). Ebben rendkívül sommásan ad világos áttekintést az összefüggésekről, amely a Hess-féle kiadás és a többi krónika szövege között megállapítható.

Soltész Zoltánné nyomdászattörténeti utószavában — elsősorban Fitz József monográfiája (*Hess András, a budai ősnymdász*. Budapest 1932.) nyomán — összefoglalta a

budai műhelyre és annak fennmaradt termékeire vonatkozó eddigi megállapítások lényegét, amelyet saját kutatási eredményeivel egészített ki. Így sikerült tisztázni, hogy a *Chronica Hungarorum*-nak a római Accademia de Lincei-ben levő Biblioteca Corsiniana-ban őrzött példánya a neves Rossi-féle könyvtárból származik.

Külön kell szólni az új hasonló kiadások kiállításáról. A rendkívül izléses védőborító anyagában és kivitelében megegyezik a kötetláblak burkolatával: világosszürke, enyhén folyhos papíron fekete felirat mind a gerincen, mind az első táblán, az utóbbin még egy arany Aldus-levéлке. A gondos besztású címlap ezt a levélkét a címszöveg mellett, valamint — kisebb fokozatban — a szövegrészek között elválasztójelként a könyv külső kontónsán használt szürke színben „visszhangozza”. A kötet belső tipográfiája is figyelemre méltóan gondos és szép. A magyar könyvnyomtatás nagy jubileumára megjelentetett munka megtervezése Szántó Tibor ízlését, kivitele pedig a Zrínyi nyomdát dicséri. *Borsa Gedeon*

Bertók László: Így élt Csokonai Vitéz Mihály. Bp. 1973. Móra K. 208 l.

Tüskés Tibor: Így élt Zrínyi Miklós. Bp. 1973. Móra K. 200 l.

Sokáig úgy látszott, hogy a hagyományos ifjúsági életrajz-regény társadalmi átalakulásokkal, a fiatal olvasóközönség táborának szélesedésével s mindig újabb és újabb cseréjével dacoló hatalmát nem törli meg semmi. Hiába dúltak az elmúlt évtized során ama szenvedélyes, viharos viták, amelyeknek tétje egy tárgyilagossabb, arnyaltabb történelemszemlélet érvényrejuttatása volt, hiába feszítették szét ezek a néha túl hangos eszmecserek a különféle hazai tudományos műhelyek falait, hiába inspirálta és erősítette ezt a folyamatot az irodalom s különösképpen a filmművészet, a hagyományos ifjúsági életrajz-regény — ha más-más koncepciók jegyében is, de könnyed, egyértelmű fordulatossá cselekményre támaszkodó, az ellentmondó tényekkel nem törődő, eszményítő módszerében változatlanul — mint valami régies formájú, ám szükséges használati tárgy kikezdetlenül állt a helyén. Pedig a fiataloknak szánt olvasnivalók gazdája, a Móra Ferenc Könyvkiadó már régóta érezte e téren a megújulás szükségét: a *Nagy emberek élete*-sorozat a sejtethető elképzelések szerint szakítani kívánt a konvenciókkal; elemzőbb, tárgyyszerűbb, ismeretekben gazdagabb biográfiákat szeretett volna az érdeklődő-eszmélkedő tizenévesek kezébe adni. A sorozat egyenletlen színvonalra — a skála

a lélektelen rutinmunkáktól, a tisztas szorgalommal, de ihlet nélkül teljesített feladatmegoldásokon át olyan remekig húzódik, mint Fodor András *Szólj költemény* című József Attila-könyve, amely újabb esszéirodalmunknak kimagasló, ám mindmáig nem eléggé méltányolt, elismert műve — egyben jelezte a szándék valóraváltásának nehézségeit is, legfőképp azt, milyen kevesen vannak az avatott tollú vállalkozók, akiket bensőséges érdeklődés, személyes vonzalom köt a választott témához s akik ugyanakkor nem érzik nyűgnek, szorító bilincsnek a kötelező szelekciót, az egyszerű, tömör fogalmazásnak a várható olvasóközönségre tekintő kiadó igényét. A nemrégiben útjára bocsátott, célkitűzéseiben a korábbihoz hasonló *Igy élt*...-sorozat irodalomtörténeti témájú köteteit figyelve, mintha nagyobb szerencse kísérné a kiadót (amiben azért az előzőn szerzett tapasztalatoknak is szerepe van): Fekete Sándor jól sikerült Petőfi-pályaképe, az *Igy élt a szabadságharc költője* után a Csokonai- és a Zrínyi-életrajz kitűnő, rangot adó folytatás.

*

A Csokonai-könyv nem sokkal a költő születésének kétszázadik évfordulója előtt jelent meg, a régtől óhajtott Összes Munkákkal szinte egyidőben. A hamarosan rákövetkező ünnepi megemlékezések, tisztelegő tanulmányok, írói vallomások folyamatán végigteljesítve Bertók László szerény terjedelmű, a sorozat szempontjaihoz mértéktartóan igazodó művének nem csekély érdeme, hogy a belőle kirajzolódó költőorsó és a jó néhány héten át legkülönfélébb reflektórokkal bevilágított — nyugodtan mondhatni — teljes fényben álló Csokonai-kép közt nincs lényeges eltérés; az életrajz fontos dolgokban sehol sem egyszerűsít. Ez annál is inkább tiszteletre méltó, mert épp az utóbbi időben sokan és sokszor leírták, hogy Csokonai a felemás, eltorlaszolt magyar felvilágosodás igazi összefoglalója, hogy művészetében egész a végletekig feszül a parlagi valóság és a nagyszerű ideák ellentéte, hogy látványos egyszerűsége mögött sejtelmes távlatok húzódnak; röviden, hogy kivételes jelentősége áttetszővé rendezett bonyolultságában rejlik. Mindezt a művek részletes bemutatása-elemzése nélkül érzékeltetni nem csekély dolog: Bertók Lászlónak is csak úgy sikerülhetett, hogy mielőtt a szűk ösvénynek nekivágott, alaposan bejárta a rengeteget, s mert maga is költő, művész-érzékenysége csak segíthette rátalálni azokra a helyekre, ahol az élet tényeiből-dokumentumaiból megsejthetők az alkotás titkai. Már a gyermekévek felidézésénél, a korabeli Debrecen rajzánál kitűnik, milyen természetes frissességgel elevenednek meg tolla alatt a holt, lexikális adatok: Csokonai apjának alakját

például idézett feljegyzéseinek izes-tömör stílusa szinte személyes ismerőssé varázsolja, ugyanígy a vásárra ígert könyvelőfizetési felhívások néhány szövegbe illesztett mondata is vagy a kálvinista Rómában akkor tájt megfordult erdélyi Bethlen Elek Naplójának a „fejrészemélyek” emlegetésétől kedves esetlensége miatt még hitelesebben ható részlete közvetlen tapasztalatát változtatja Csokonai szülővárosának XVIII. századi állapotát. A kollégiumi esztendőkrónikája (amelyből az évfordulóra közreadott tanulmányok egyedül a Földiné, Wespriémi Juliannának „Rozáliá”-val történő azonosítását kérdőjelezték meg) az iskolai hierarchia, az uralkodó házirend részletes felsorolásával kezdődik, hogy az ellentét aztán még világitóbb legyen a költő szellemi gyarapodása, alkatának belső fejlődése és a szigorú környezet között. Az efféle fejezetzáró mondatok, mint: „Kilenc órákor megszólal a csendő, mindenki köteles lefeküdni. Utána csak az éjjeliőrök csizmája kopog az árkádok alatt. Csokonai rossz alvó, gyakran hallja, amint éjjelkor váltják egymást” — a korszakkal s a költővel először ismerkedők számára valószínűleg többet mondanak arról, miért látszik csaknem elkerülhetetlennek a két perrel előkészített kicsapatás, mint a történelmi periódus osztályvizonyainak, ideológiái áramlatainak — a könyvben egyébként megtalálható — vázlatos ismertetése. Az apró életrajzi mozzanatok szimbolikus értékének tudatában követi nyomon Bertók a bizonytalanságba induló Csokonai hanyattatásait is: a Pozsonyba tartó út állomásai jó alkalom arra, hogy száraz fejtegetések nélkül jelezze, kik lehettek abban az időben a költőt igazán értő olvasók. A „diétán” összesereglett főnemesség közönye így korántsem túldramatizált ellentét, hisz egyszerűen, a kommentárok segítségéről lemondva is könnyen belátható, hogy aki vidéki paplakokban otthonos, annak a palotákban előszobáznia kell. Hasonlóképp mentes minden rossz magyarágzatástól a Lilla-szerelme története is, de ami a lényeges: az érzelem mélysége, a várakozás feszültsége, a csalódás fájalmának halálig tartó keserősége — az pontosan megfogalmazott benne s külön érdem, hogy nem kis részben a jól válogatott levélrészletek, versidézetek révén. Bizonyára mert a táj a szerző szülőföldje meg a könyv utószavában említett csurgói diákévek is közrejátszhattak abban, hogy a folytatás, a „rengeteg Somogyságban” ideiglenesen otthonra találó Csokonai portréja e mű legjobbjai része: a sokszor szinte naponként alkalmi verseket kanyarító poeta s a céljait, tulajdon minőségét pontosan ismerő költő egyazon figurájában többet mutat föl — s főleg a már-már tapintható közvetlenség szintjén — a megrekedt magyar felvilágoso-

dás ellentmondásaiból, mintha oldalakon át elemezné ez eszméarámulat hazai változatának természetét. Az utolsó debreceni évek leírásában az élete végét érző, munkái ki nyomtatásáért mégis maradék egészségét kockáztató Vitéz Mihály küzdelme, az egész biográfia hangvételéhez méltóan, minden eszményítést nélkülözően magasodik heroikussá, s noha Bertók egy diákkori, Csurgón született költeményének részletével zárja írását, a pályának, amelyet megjelenített, pontosabb metaforáját rejti már a könyv elkészülte után keletkezett, a *Jelenkor* 1973. decemberi számában publikált Csokonai-verse, ahol „mesteregerendás hazában fejfel az isten füvei között” látja művének hőstét.

Tüskés Tibor Zrínyi-életrajza nyugodtan nevezhető az *Igy élt Csokonai Vitéz Mihály* ikerdarabjának: ugyanaz a tárgyilagos történelemszemlélet, biztos arányérzék, a dokumentumoknak, illusztrációknak ugyanaz a bensőséges ismeretre valló jó szemű kiválasztása jellemzi az egyiket mint a másikat. A feladat nehézségei azonban mások voltak itt, mint a fenti vállalkozás esetében; Csokonai útját lehetne érzelve, könnyes-patekusan, fölösleges magyarzkodásokkal megterhelve bemutatni, de alakjából kalandos, a romantika megkopott kosztümjébe bújtatott, mindenható tulajdonságokkal áldott hőst csinálni — legalábbis remélhetőleg — lehetetlen, Zrínyi Miklós sorsa viszont, mint számos rossz szépirodalmi iparosmunka (legutóbb egy kritikusoktól, közönségtől egyformán elmarasztalt tévéjáték) bizonyítja, szinte csábítóan kínálja ezt a lehetőségét. Tüskés Tibor ezen a kényes terepen egyetlen mondatnyit sem hibázik, úgy mutatja fel Zrínyi emberi nagyságát, hogy végig megőrzi ennek az életnek valódi dimenzióit, nem tagadja le, nem hallgatja el sokszor tragikus lemondásokkal járó konfliktusait. Módszere a választott téma és tulajdon habitusa szerint természetesen különbözik Bertókétól; az *Igy élt Zrínyi Miklós* szerzője — az anyag harmonikus tagolása mutatja — jó előre látta, hogy olyasvalakinek biográfiájába fogott, aki nemcsak a magyar irodalom múltjának egy fejezetét jelenti, de megadott neki a hatékony történelmi cselekvés, az országos politikában való részvétel esélye is. Ezért már a legelején, a család eredetének, a bírtok gyarapodásának-védelmének ismeretetésénél körültekintő historiográfiai alapo zásba kezd, kitűnő érzékkel oldva fel olyan kusza, bonyodalmas kérdéscsomókat, mint a császárhoz hú, katolikus magyar főuraknak (így Zrínyi apjának) hadba szállását a harmincéves háborúban Bethlen Gábor hajdú ellen, vagy a törökök és a Habsburgok status quóra törekvő közös igyekezetét. A korán árvaságra jutott gyermek nevelődésének eseményei ugyanilyen szélesre tárt, de

határozott vonalakkal rajzolt háttér előtt peregnék, hogy aztán a pálya értéséhez nélkülözhetetlen, jól adagolt ismeretek biztonságában Tüskés Tibor tényeket vállaltó-összekapcsoló figyelme fokozatosan hősnének belső alakulását is vigyázza. Az 1636-os itáliai utazás szándékosan hangsúlyos részletében sikerül megörökítenie a pillanatot, amikor a tizenhét esztendőes fiatalemberből még minden lehet, hisz annyiféle iránt érdeklődik, s vagyona sem hiányozna, ám ugyanekkor éri tetten az ifjúra szakadó felismerést is, hogy ennek a teljességigénynek fönntartása török veszedelemtől fenyegetve szörnyű küzdelmet ígér; a sorsra, a küldetésre döbbenés szuggesztív előadásába szinte magától értetődően illeszkedik a Babits-idézet, a *Zrínyi Velencében* című versből. A körülmények kényszerét, amely a nagyra hivatott tehetségből előbb az építető, birto knövelő, művészetet-tudományt pártoló főnemeset formálta ki, majd később, amikor a török nyomása erősödik s a Habsburg-oltalomba vetett hit megrendülőben, előugrasztja az országféltő, kétségbeesetten is dacos-elszánt, figyelmetztető szavú költőt, Tüskés megint világos analízissel szemlélteti. Csáktornya s a Muraköz láttató erejű leírásán jól érezni szerzőjének dél-dánántúli eredetét, meg azt, hogy biográfiájának nemcsak szellemi, de földrajzi állomásait is alaposan tanulmányozta; a *Szigeti Veszedelem* tárgyalása pedig ökonómiáját dicséri, nem veszik el benne, úgy jelzi a mű szerepét-helyét a magyar irodalomban, hogy nem túlozza el jelentőségét Zrínyi életében. A költő kilobbanása természetesen azért továbbra is foglalkoztatja; miközben pontosan számot ad a politika prondjára lépő, horvát bán rangjáig emelkedő hőse küzdelmes sorsáról, nem hagy kétséget afelől — az *Adriai tengernek syrenaia* kiadásának történeténél, de különösen az utolsó versek említésénél —, hogy milyen formátumú alkotót temettek be az országos gondok. Másfelől a feladat hívását is teljes valójában érzékelteti, ezért képes Zrínyi prózáját, amelynek belső izzását, sodró lendületét a néhány találékonyan megválasztott idézet jól közvetíti, hosszas bizonykodás nélkül önkifejezésnek mutatni. Szinte már csak a megkülönböztetést szolgáló „költő és hadvezér” kifejezés így telítődik meg fokról fokra tartalommal, s az 1661-től nekilödulő eseményeknek, Új-Zrínyivár építésének, a téli hadjáratnak, franciákkal keresett kapcsolatnak minden lényegest magában foglaló krónikája — amelyben még arról is szó esik, honnan származott a nagyszabású vállalkozásokhoz szükséges jövedelem — fényesen igazolja Tüskés Tibor sokfajta közelítést alkalmazó módszerének sikerét. Ez a józan objektivitás óvja meg a halál közvetlen okának egyértelmű

eldöntésétől is; csak annyit állít bizonyosan, amennyi valóban az: a kursaneci erdőben tragikus, Magyarország függetlenségére nézve végzetes dolog történt. Kétségtelen, hogy ez nem tartozik a látványos megoldások közé, mint ahogy a Csokonai-életrajzból is hiányzanak a rossz beidegződésekre építő fordulatok — sok egyéb mellett ezért érdemel mindkét könyv figyelmet.

Lakatos András

Sándor Petőfi: Gedichte. Nachgedichtet von Martin Remané. Auswahl und redaktionelle Mitarbeit: Géza Engl. Mit einem Nachwort von Jörg Buschmann. Zweite Auflage. Bp. 1973. Corvina V. 368 p.

Majdnem sikerült a varázslat. Ezt a leg-szemléletesebben egy példán érzékeltethetjük. Köztudomású, hogy a *Tündérvilág* csupa muzsika, lebegés; a magyar verszene tökéletes érvényesülése.

„Egy hattyú száll fölöttem magasan,
Az zengi ezt az édes éneket, —
Oh lassan szállj és hosszan énekelj,
Haldokló hattyúm, szép emlékezet! . . .”

A német fordítás hasonló költői magasságokban kezdi:

„Ein Schwan ist's der hoch über mir hin-
schwingt,
der laut erschallen läßt sein lieblich Lied.
Sterbender Schwan, flieg langsam, singe,
klinge,
Erinnerung . . .”

A magyar *h-k* finom suhógásával a német *l-k, ng-k* talán egy fokkal édesebb dallama szinte egyenértékű; a közbevetett német mellékmondat ugyan egy árnyalattal reálisabb változatot sugall, idáig — mégis — optimálisnak látszik a fordítói megoldás. Izgatottan olvassánk tovább. A folytatás azonban lehangoló: „... und tröste mein Gemüt”. Ennek semmi köze a vershez, Petőfihez, a szóttag- és a rímkényszer szülte. Hadd erősítsük állításunkat más jellegű példával:

„S dalszárnyon a lángérmények
Madárként szálltak szerteszét . . .”
„Wie Vögel flogen seine Verse
auf Schwingen in die Welt heraus.”

A fordító jól tudja, mit akar a költő; épp ezért sajnálhatjuk az oly sokatmondó összetett főnevek (melyekben a német nyelv bővelkedik), illetve az azokat érzékeltető megoldások elmaradását.

Lényegében jó fordításokból idéztünk; a „bravúrt” hiányoltuk, az idegen költői világgal való teljes azonosulást, ami Arany

Jánosnak sikerült Shakespeare-tolmácsolásaival. M. Remané a formahű fordítások mellett tör lándzsát (*Élet és Irodalom* 1971. 25. szám), a forradalmár költőket szereti. De akkor miért egyszerűsíti Petőfi forradalmi verseit? Miért értelmezi azt, ami a vers szövegéből természetszerűleg következik?

„Előre hát mind, aki költő,
A néppel tűzön-vízen át!”
„So führt das Volk daran, ihr Dichter,
durch Feuer, Flut und Wüstensand(!)”

Egy gondolat bánt engemet . . .”
Ein Angsttraum quält mich . . .”

Kérdéseink-kifogásaink azonban nem egészen jogosak. Hiszen e kötet *második* kiadás, az Engl Géza által remekül összeállított könyv csak új tanulmányirót kapott a jól tájékozott J. Buschmann személyében. Ha (nem létező) fordításkritikánk idejében szóvá tette volna a tolmácsolás hiányosságait, s nem csupán „kéregkritiká”-ra vállalkozott volna (mint pl. *Nagyvilág* 1971. 7. szám), talán most nem keseregnénk azon, hogy a magyar olvasónak elég furcsa az olyan átköltés:

„Csak nem járhatok gyalog . . .”
„Glaubst du, daß durch den Dreck gehn kann
Ein ungarischer Edelmann?”

Vagy: nem lett volna-e a kevesebb több?

„Akasszátok föl a királyokat!”
„Zerschlägt die Throne, hängt die Fürsten
auf!”

Nem túlságosan szimplifikált a „Nemzeti dal” refrénje?

„Schwören wir beim Gott der Ahnen:
Nimmermehr
beugen wir uns den Tyrannen!
Nimmermehr!”

E refrén akusztikailag sem elég hatásos, megtorpanásaival, ritmikái döccenőivel nem fejezi ki eléggé az egy-lendületű szándékot!

És miért kellett beleköltöteni a fordításba azt, ami történelmileg sem egészen pontos, és amivel Petőfi — egyébként — sem értene egyet? Jellačić nem a horvát nép, hanem a bécsi udvar katonája volt. Petőfi tudta, hogy Jellačić miért éppen „Bécs felé” fut . . .

„Jellačić, der Feigling, flicht mit den Kroaten . . .”

És mégis . . . A sok és bőséges szaporítható hiba ellenére valljuk: e Petőfi-fordítások nagy többségükben nem rosszak. Igaz, inkább Herwegh és Freiligrath színvonalán mozognak (és — sajnos — nem Heinéén), de